

OMNIPREZENȚA LUI SEXTIL PUȘCARIU ÎN DIALECTOLOGIA ROMÂNEASCĂ. TRĂSĂTURI DIALECTALE COMUNE GRAIURILOR MUNTENEȘTI ȘI CELOR CRIȘENE*

1. Cercetările mai vechi sau mai noi evidențiază, mai ales, *deosebiri* dintre unitățile dialectale și, cu precădere, dintre grupurile graiurilor dacoromâne de nord-nord-vest și cele meridionale, subliniindu-se, în majoritatea cazurilor, caracterul arhaizant al celor dintâi, comparativ cu celelalte, considerate inovatoare.

Cunoașterea mai profundă și descrierea din ce în ce mai amănunțită și mai rafinată a subdialectelor și a graiurilor au relevat că, pe lângă *deosebiri*, există o serie de particularități care le apropie, uneori până la identificare. Aceste asemănări sunt cu atât mai frapante și mai greu de explicat, cu cât graiurile respective aparțin unor zone îndepărtate sau chiar opuse din punct de vedere geografic.

Particularitățile avute în vedere fac parte fie din categoria celor incluse, de obicei, între elementele considerate definitorii pentru unul sau celălalt ori pentru ambele grupuri de graiuri, muntenești și crișene, fie dintre cele întâlnite pe arii mai extinse, dar caracterizând, prin densitatea atestărilor și/sau prin extinderea geografică, mai ales, aceste unități dialectale.

2. Remarcate, explicit sau nu, comentate științific ori doar trecute în revistă în cadrul unor descrieri, fără a reține atenția din perspectiva care ne interesează, elementele dialectale comune graiurilor muntenești și celor crișene aparțin la toate compartimentele limbii: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic.

2.1. Fonomorfologie

2.1.1. Închiderea lui *e* aton la *i* în cuvinte cu două silabe posttonice conținând vocala *e* (mai ales la substantive terminate în *-e* la singular sau plural, care primesc articolul hotărât enclitic *-le*). Fenomenul are loc în etape succesive: mai întâi, prin disimilare regresivă, se închide *e* din penultima silabă: *dintele* > *dintile*, *iepurele* > *iepurile*, *prunele* > *prunile*, *vasele* > *vasile*, dar și *altele* > *altile*; în a doua etapă, prin asimilare progresivă, se închide *e* final: *dintile* > *dintili*, *iepurile* > *iepurili*, *prunile* > *prunili*, *vasile* > *vasili*, *altile* > *altili*¹. Această închidere a lui *e* din articolul hotărât enclitic *-le* se produce, în condiții similare, și în forma articulată a substantivelor cu pluralul în *-i*, *-uri*: *florili*, *oili*, *pisicili*, *câmpurili*, *timpurili*.

* O variantă a comunicării a apărut în FD, XXXIII, 2014, p. 87–98.

¹ Chiar dacă rezultatul este, în mare parte, asemănător și chiar dacă el se datorește aceleiași tendințe de închidere a lui *e*, fenomenul din graiurile moldovenești cunoaște etape diferite față de cel de care ne ocupăm, în sensul că în aria moldovenească prima etapă constă în modificarea lui *-e* final.

În concepția lui Sextil Pușcariu, cauza prefacerii lui *-e* în *-i* în condițiile menționate „pare a fi accentul proparoxiton” (Pușcariu 1921–1922, p. 82).

Modificarea fonetică se repercutează asupra morfologiei articolului hotărât enclitic, al cărui inventar se îmbogățește cu varianta *li* pentru *le*.

Germeii ai acestei prefaceri fonetice sunt atestați încă din limba veche, unde, pe lângă *ferestrele*, *albinile*, interpretabile, eventual, ca urmare a unor plurale în *-i*, de tipul *ferestri*, *albini*, sunt atestate forme precum *sângile*, *soarile*, *pagubile* (Densusianu 1938, p. 84, 152).

Mai târziu, numărul atestărilor se amplifică, cele mai numeroase provenind din aria sudică: Muntenia, Dobrogea (Jipescu, *Opincaru*, apud Brâncuș 1973, p. 38; Weigand 1902a, p. 255; Weigand 1902b, p. 159) și din cea vestică: vestul Transilvaniei, Crișana (Gheție 1975, p. 107; TDR, p. 292).

În perioada actuală, particularitatea este considerată „specifică pentru subdialec-tul muntean, prin frecvența cu care apare” (*Dial. rom.*, p. 163) și este enumerată, de asemenea, printre trăsăturile caracteristice majorității graiurilor crișene, inclusiv celor din Ungaria (TDR, p. 291; Borbély 1990, p. 13–14 ; Marin–Mărgărit 2005, p. LV).

2.1.2. Vocalele centrale *ă*, *î*, după *ș*, *j* rostite palatal, trec în rândul palatalelor anterioare *e*, *i*: *ușe*, *mătușe*, *cuașe*, *grișe*, *mașină*, *șir*, *prăjină*, *jir* etc. Particularitatea este rezultatul unei tendințe privind o nouă repartizare teritorială a formelor *mătușe*, *grișe* vs *mătușă*, *grișă* în funcție de caracterul dur sau palatalizat al consoanelor *ș*-, *j*-, tendință ale cărei faze incipiente se manifestă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel, dacă, până pe la 1640, formele cu *ș*, *j* palatalizate erau normale pentru graiurile de tip nordic, în timp ce pentru graiurile sudice (muntenești) aceste consoane erau dure, după această dată, în graiurile de tip nordic începe depalatalizarea lui *ș*, *j*, iar în cele sudice are loc o palatalizare a lor și, drept urmare, substantivele în *-ă* trec în categoria celor în *-e*: *mătușă* > *mătușe* (Densusianu 1938, p. 75, 153; cf. Vasiliu 1968, p. 107–108; Gheție 1975, p. 140–141; Frâncu 2009, p. 19). Pe lângă aria sudică (centrul și estul Munteniei, inclusiv sud-estul Transilvaniei, o parte din Oltenia și o mare zonă din Dobrogea (*Dial. rom.*, p. 163; TDR, p. 167), fenomenul este caracteristic majorității graiurilor crișene, inclusiv celor din Ungaria (*Dial. rom.*, p. 156; TDR, p. 297; Marin–Mărgărit 2005, p. LXIV).

Afectând, mai ales, numele feminine cu tema în *ș*, *j*, particularitatea se răsfrânge asupra morfologiei acestor substantive, care trec din categoria femininelor în *-ă* în cea a femininelor în *-e*.

2.1.3. Vocalele palatale *e*, *i* trec în seria centrală după consoanele *d*, *p*, mai ales în prepoziții și în cuvinte cu prefixul *des-* (*dez-*): *dă*, *pă*, *dân*, *pân*, *dăparte*, *dăscuia*, *dăzbrăca* etc.

Fenomenului străvechi din limba română, general „în toate dialectele și graiurile românești” (Petrovici 1960, p. 13), i-a urmat tendința de relativă depalatalizare (produsă, după părerea lui Em. Petrovici, sub influența unor rostiri străine) (*ibidem*, p. 14–15), care, în „formele muntenești, bănățene și crișene *dă*, *pă*” reprezintă re-

zultate ale depalatalizării complete (*ibidem*, p. 20). Chiar dacă pierderea timbrului palatal al ocusivelor labiale și al africatelor labiodentale este considerată, prin excelență, o trăsătură a graiurilor bănățene (Urițescu 1987, p. 207; Faiciuc 1983; TDR, p. 249), prin amploare și prin extinderea geografică, ea poate fi socotită, totuși, caracteristică graiurilor muntenești, cuprinzând și estul Olteniei și graiurile dacoromâne din nordul Bulgariei, și celor crișene (inclusiv graiurile nord-vest bănățene, pentru forma *dă*, și cele nord-est bănățene, pentru forma *pă*), pe cele din estul Ungariei și pe cele din Maramureșul de la sud de Tisa (*Dial. rom.*, p. 148–149, 160, 163; TDR, p. 167, 246, 291, 324; Marin–Mărgărit 2005, p. LXVI–LXVII; Neagoe–Mărgărit 2006, p. LXVIII).

2.1.4. Înregistrarea lui *ʷ* final (asilabic) atât după consoane simple, cât și după grupuri consonantice: *omʷ, bunʷ, capʷ, lupʷ, visʷ, cașʷ, ficiorʷ, cunosocʷ, prostʷ, tortʷ*.

Fenomenul se întâlnește în două arii distincte: una acoperind jumătatea estică a Munteniei, Dobrogea (TDR, p. 168; cf. *Dial. rom.*, p. 164), continuând în sud–sud-estul Moldovei, până peste Prut (TDR, p. 213) și alta ocupând centrul și nord-estul Crișanei, inclusiv Țara Oașului, graiurile românești din estul Ungariei și vestul Transilvaniei, cu zona Apusenilor (TDR, p. 293; Marin–Mărgărit 2005, p. LV; cf. *Dial. rom.*, p. 154 și h. 6, 7).

Vechimea și explicația particularității diferă de la autor la autor și în funcție de zona de atestare. Dacă pentru Crișana, vestul Transilvaniei și zona moldovenească se admite, în general, că fenomenul reprezintă un arhaism (*Dial. rom.*, p. 138, 164; TDR, p. 168, 293), în legătură cu prezența lui în aria sudică s-a emis părerea că aici ar fi vorba de o particularitate „importată” în urma mișcărilor de populație (Caragiu 1975, p. 155).

Alexandru Rosetti este singurul lingvist român care consideră că fenomenul din textele vechi și până în graiurile actuale, reprezentând o inovație, se explică prin explozia puternică specifică rostirii consoanelor ocusive aflate în poziție finală, care, apoi, s-a extins și la cuvintele terminate în alte categorii de consoane (Rosetti 1947, p. 245–254; 1986, p. 458–461). Părerea sa este însușită de către autorii manualului de *Dialectologie română* doar în privința explicației referitoare la prezența lui *ʷ* final în graiurile moldovenești (*Dial. rom.*, p. 138) și în cele muntenești (*ibidem*, p. 164).

Majoritatea lingviștilor români, indiferent dacă se referă la limba română veche (Gheție *et alii* 1997, p. 96) sau la situația din graiurile dacoromâne actuale, susțin, așadar, caracterul arhaic al lui *ʷ* final. Astfel, Sextil Pușcariu, comentând hărțile din ALR I, respinge ideea lui Al. Rosetti cu argumentul că *u* afonizat din *lupʷ* sau *corbʷ* apare și în cuvinte în care nu avem de-a face cu un sunet exploziv: *prafʷ, nasʷ, buboiʷ*, care se întâlnesc în aceleași zone ca și *capʷ, corbʷ* (Pușcariu 1959, p. 57 și hărțile 10–13). În același sens se exprimă și Emil Petrovici și Petru Neiescu care sunt de părere că *u* final reprezintă un arhaism fonetic constând în conserva-

rea, într-o formă modificată, a lui *u* din latină, amuțit și apoi dispărut în majoritatea graiurilor dacoromâne, iar în Crișana, zonă recunoscută pentru caracterul ei conservator, păstrat și extins ulterior, prin analogie, la cuvinte cu finala consonantică, de diverse origini (Petrovici 1952, p. 153–157; Neiescu 1957, p. 159–180).

2.2. Morfologie

2.2.1. La verbele de conjugarea a III-a s-a produs deplasarea accentului pe sufix la indicativ prezent persoana 1 și a 2-a plural: *făcém–făcēți*, *spuném–spunēți*, inovație survenită în urma adaptării verbelor în *-e* la sistemul general de conjugare sub aspectul accentuării (cf. *cântăm*, *vedém*, *vorbím* etc.) sau, în terminologia folosită de Sextil Pușcariu, ca urmare a spiritului „nivelator al limbii”, tendință manifestă „în toate timpurile” (Pușcariu 1959, p. 327).

În limba veche, trecerea de la conjugarea a III-a la a II-a este slab reprezentată, Ov. Densusianu (1938, p. 196) menționând un singur asemenea exemplu: *băteți* (cf. Rosetti 1986, p. 544)².

În secolul al XX-lea, particularitatea s-a extins foarte mult. Pe baza materialului din ALR I, Sextil Pușcariu remarca existența ei „în două arii laterale, în nordul și în sudul țării” (1959, p. 327 și harta 16; subl. n.). În perioada actuală, fenomenul are drept arii de frecvență maximă, pe de o parte, centrul Munteniei și vestul Olteniei, cu atestări sporadice prin estul Munteniei, până în Dobrogea și, mai departe, spre sudul Basarabiei și Transnistria (ALR II, s.n., vol. VII, h. 1914, 1920, 1923, 1925, 1927, 1930, 1931, 1937, 1944, 1946; Marin 1991, p. 46 și h. 1; *Gr. rom.*, p. 75) și, pe de altă parte, centrul Crișanei, cu extindere spre vest, în graiurile din Ungaria, și cu prelungiri spre nordul Maramureșului și, mai departe, până în Ținutul Herței și zona Hotinului din nordul Bucovinei (ALR II, s.n., vol. VII, hărțile citate mai sus; TDR, p. 306; *Gr. rom.*, p. 75).

2.2.2. Formele de perfect simplu cu *-ră-* la singular, de tipul *lăudarăm*, *lăudarăși*, *lăudară*, au fost semnalate, în câteva texte din nordul Moldovei–Bucovina, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea (Avram 1975, p. 27–28), dar și în opera lui Costache Conachi (Rosetti–Cazacu–Onu 1971, p. 569), iar apoi în gramatici din secolul al XIX-lea din toate cele trei provincii românești (Muntenia, Moldova, Transilvania) (Avram 1975, p. 27–28).

S-ar părea că o primă atestare datează din secolul al XVI-lea și provine din *Palia de la Orăștie* (Carabulea 1965, p. 597).

Pentru secolul al XX-lea, numărul exemplelor crește considerabil. Prelevate din diverse culegeri de texte folclorice, cele mai multe sunt interpretate drept acorduri după înțeles ori prin atracție sau creații cu valoare emfatică (Papahagi 1925; Graur 1938; Byck 1939)³. Dovada indubitabilă a existenței lor reale, în vorbirea vie, este

² Lipsa altor exemple poate fi explicată și prin faptul că în majoritatea textelor vechi accentul nu este marcat.

³ Rezultat al acordului după înțeles este considerat și exemplul din *Palia de la Orăștie* (Carabulea 1965, p. 597).

adusă de cercetările de teren efectuate pentru atlasele lingvistice naționale și regionale și pentru AFLR. Astfel, la ora actuală, la nivel dialectal, forme cu *-ră* la persoana a 3-a singular a perfectului simplu sunt înregistrate în două arii (compacte) ale Dacoromaniei: una ocupând o mare parte din jumătatea nord-nord-estică a Munteniei, inclusiv câteva puncte din sudul Moldovei (Neagoe 1973, p. 132) și alta în Crișana: sud-sud-vest de Oradea, precum și în puncte din nord-vestul Crișanei, inclusiv în graiurile românești din Ungaria (TDR, p. 309; Marin–Mărgărit 2005, p. LXXXIX).

Acest tip de perfect simplu ar putea reprezenta rezultatul unor analogii morfologice sau ar putea continua forme ale mai-mult-ca-perfectului indicativ latinesc⁴.

2.2.3. Formația perifrastică **a fost** + *gerunziu*, întâlnită, prin excelență, în texte cu caracter narativ, de obicei în vorbirea indirectă, de unde și atestarea ei, de regulă, la persoana a 3-a, exprimă o acțiune nesigură, în curs de desfășurare sau iterativă, sinonimă cu imperfectul: *Un băiat sărman încotro s-a fost ducând n-a fost folosind nimic* (GS, III, nr. 2, p. 355 – Teișani, Ph); *A fost venindă un drum așa [...] și ăla n-a observat, și s-a-ntâlnit piept în piept cu ursu* (TDM, vol. II, p. 598 – Odăile, Bz); *Ea a fost având ibovnic și el a fost venind la geam* (GS, IV, nr. 2, p. 345 – Săcele, Bv); *Un biet iepure a fost umblând p-acolo mort de foame, n-a mai fost putând umbla* (Bârlea 1966, vol. I, p. 265 – Cerbăl, Hd); *O fost un țigan. Și ce-o fost făcând el tot i-o fost mâncând o vulpe* (Șandru 1936, p. 161 – Buntești); *Am auzit spuind pă bătrâni c-o fost capcâni, ș-o fost mâncând oamenii* (ALRT, p. 140 – Roșia, Bh).

Această perifrază este atestată în textele românești din secolele al XVII-lea–al XVIII-lea, din toate cele trei provincii (Muntenia, Moldova și Transilvania) (Rosetti–Cazacu 1961, p. 220; Edelstein 1966, p. 257–258; Pătruț 1978, p. 85–86; Călărășu 1987, p. 157; TDR, p. 308, 318, nota 248; Zamfir 2007, p. 62 și urm.).

Astăzi, formele de imperfect perifrastic redat prin *a fost* + *gerunziu* sunt întâlnite, mai ales, în vorbirea bătrânilor și la generația de vârstă medie (Marin 1985, p. 461), în două zone ale Dacoromaniei, acoperind, pe de o parte, o arie largă din centrul și vestul Munteniei, cu prelungire în sud-estul Transilvaniei și cu atestări sporadice din Dobrogea și din Oltenia (*ibidem*; Marin 2007, p. 113 și harta 3; cf. TDR, p. 180), și, pe de altă parte, o arie, la fel de întinsă, cu numeroase atestări, din jumătatea sudică a Crișanei⁵, inclusiv zona sudică a Apusenilor, Țara Hațegului, nordul Banatului, cu atestări absolut sporadice din Maramureș (TDR, p. 308; Marin 1985, p. 461; 2007, p. 113 și harta 3).

În privința originii, se consideră că perifraza cu *gerunziul* continuă, în anumite zone conservatoare⁶, vechi construcții cu valoare durativă, formate în latina popu-

⁴ Lipsa unor atestări sigure din limba română veche rămâne singurul impediment în aprecierea caracterului etimologic al formei în discuție (Avram 1975, p. 36).

⁵ Prezența formelor perifrastice de imperfect inclusiv în hărțile NALR–Crișana (TDR, p. 308) probează viabilitatea și vitalitatea lor în vorbirea actuală curentă.

⁶ C. Frâncu (1984, p. 29), referindu-se la limba română veche, atestă particularitatea doar în aria nordică a Dacoromaniei.

lară, cu gerunziul în ablativ în locul unui participiu prezent (Frâncu 1984, p. 28; Marin 1985, p. 462).

2.2.4. Pe lângă cele prezentate până aici, s-ar mai putea invoca unele coincidențe între graiurile munteneste și cele crișene cu referire la elementele conjuncționale:

1. atestarea conjuncției corelative disjunctive *fir(e)-ar ... fir(e)-ar* „fie ... fie”, notată în unele graiuri din nordul și estul Munteniei, întâlnită recent și într-un text din sudul Moldovei: *o femeie singură ca mine, fir-ar om, fir-ar femeie, zadarnic trăiește* (Neagoe 1975, p. 146); *Fire-ar c-o despici cu doi craci, fire-ar cu un crac* (DGS, s.v. *fi*⁷; cf. Teiuș 1980, p. 114; TDR, p. 184–185); [erau] *catrenți fire-ar roșii, fire-ar negri* (TD. Mold., Bucov., vol. I, 1, p. 16), dar și în graiurile crișene din Ungaria: *punem acela fir-ar aice, fir-ar aice* (Marin–Mărgărit 2005, p. CII);

2. conjuncția *de* introducând subordonate modale care determină, mai ales, adverbul *așa* din regentă este atestată în Muntenia și în graiurile crișene din Ungaria: *c-așa era mai demult, dă ... unii treiera din clăi* (TDM, vol. II, p. 343 – Cioranii de Jos, Ph); *a dăschis ușa, cum o lăsase ea dăscuiată, d-a avut vorba, a intrat la ea* (TDM, vol. III, p. 873 – Bucu, Il); *fost-o ș-așa dă o fugit* [băiatul cu fata de măritat] (Marin–Mărgărit 2005, p. CIV);

3. *de* folosit pentru a introduce completeive directe este atestat, de asemenea, doar în Muntenia, Dobrogea și în graiurile crișene din Ungaria: [babe] *care știu de ia mana, laptili di la vite* (ALRT, p. 242 – Gura Sărății, Bz); *Dumnezeu a vrut de nici n-a adiat vântu măcar* (Vulpe 1980, p. 97 – Frătești, If); *când am apucat eu de m-am născut* (TDM, vol. II, p. 415 – Podu Lacului, Vn); *știe femeii dă descântă de frică* (TDM, vol. III, p. 94 – Cătunu, Tr) (cf. Marin 2010, p. 70–71); *și-a putut de s-a dus acasă* (TDD, p. 357); *nu știu dă s-a-ntâmplat o nu* (Marin–Mărgărit 2005, p. CIV).

2.3. Lexic

2.3.1. *Brâncă* „mână” (< lat. *branca*) este unul dintre argumentele lexicale invocate de Emil Petrovici pentru a susține existența subdialectului crișean (Petrovici 1941, p. 554; cf. Pușcariu 1976, p. 117, 349 și h. 35; 1959, p. 323).

Încă din româna veche și până în secolul al XIX-lea, *brâncă* „mână” este notat în partea vest-nord-vestică a Dacoromaniei (județele Arad și Bihor) și în câteva localități din Hunedoara, Alba, Sălaj (DA, s.v.; Vaida 1890, p. 311; cf. Gheție–Mareș 1974, p. 271)⁷.

În secolul al XX-lea, în pofida afirmației că „aria lui *brâncă* este astăzi în regres” (Gheție–Mareș 1974, p. 271), atestările pentru sensul care ne interesează se înmulțesc în mod considerabil. Principala contribuție, în această privință, aparține atlaselor lingvistice regionale și AFLR, dar și cercetărilor lexicului dialectal cu o atenție sporită.

Astfel, pe de o parte, relativ la aria nord-vestică, chiar dacă zona de răspândire rămâne, în linii generale, neschimbată, numărul localităților în care este notat se

⁷ De reținut că singura semnalare din Densusianu 1938, p. 424 provine din *Palia de la Orăștie*.

amplifică, ajungând la peste 80 de puncte cartografice (Șandru 1934, p. 208; ALR I, vol. I, h. 49; Teaha 1961, p. 108, 204; NALR–*Crișana*, vol. I, h. 155, 156; ALRR–*Transilvania*, vol. II, h. 152, 153; cf. ALRR–*Sinteză*, vol. II, h. 216, 217).

Pe de altă parte, s-a constatat că termenul *brâncă* „mână” este cunoscut și în aria sudică a dacoromânei: în puncte disparate din Oltenia (județele Vâlcea, Dolj, Gorj) și din Muntenia (județele Vâlcea, Dâmbovița, Prahova, Teleorman, Ilfov, Giurgiu) (Ciașanu 1931, p. 9; *Lexic reg.*, vol. II, p. 68; NALR–*Oltenia*, vol. I, h. 171; pl. 7; Mărgărit 2009, p. 85–86; DGS, s.v. *brâncă*¹).

2.3.2. Duroare „durere fizică” (< lat. *dolor*) reprezintă un cuvânt vechi în limba română, despre care s-a considerat că a avut o existență limitată în timp și că, după secolul al XVII-lea, a încetat să mai fie atestat (Tohăneanu–Bulza 1976, p. 45; cf. Mărgărit 2009, p. 106).

Cercetări ulterioare contrazic această afirmație; termenul, cu sensul menționat sau cu diferite restrângeri ori specializări semantice, cunoaște o nouă serie de atestări, fiind semnalat în surse popular-dialectale din secolele al XIX-lea, al XX-lea și până în zilele noastre. Zonele în care este consemnat aparțin atât ariei sudice a dacoromânei (cu aparițiile cele mai numeroase): jumătatea estică a Olteniei (Ciașanu *et alii* 1928, p. 46; Bărbuț 1990, s.v.), Muntenia, în special jumătatea nordică a provinciei (Teodorescu 1885, p. 396; MAT. FOLK., p. 654; Densusianu 1931, p. 124; Gorovei 1990, p. 258; DGS, s.v. *duroare*), cât și celei nordice, în special Crișanei – Valea Crișului Negru (Teaha 1961, p. 112), cu atestări sporadice din nordul Maramureșului (Papahagi 1925, p. 219) și din vestul și centrul Transilvaniei (Șandru–Brânzeu 1931, p. 253; Frățilă 1979, p. 159–160).

3. Recapitulând, constatăm că particularitățile supuse discuției sunt fie elemente vechi, arhaice (*ʃ* final, construcția *a fost* + gerunziu cu valoare de imperfect și cei doi termeni: *brâncă*, *duroare*), fie particularități cu statut incert (*-ră* de la formele de singular ale perfectului simplu), fie, în sfârșit, trăsături inovatoare (toate celelalte).

În cazul lui *ʃ* final (afonizat) admitem, fără rezerve, păstrarea vechiului *u* latin, peste care, în timp, s-a suprapus *ʃ* afonizat interpretabil ca un element de sprijin în rostirea consoanelor și a grupurilor consonantice de la finala cuvintelor. Dată fiind aria acestei particularități, identică sau aproape identică cu cea a altor trăsături arhaice din graiurile muntenești, ideea „importării” fenomenului prin aportul de populație din alte zone ni se pare improbabilă.

3.1. Repartiția geografică trăsăturilor vechi este, așa cum am mai afirmat, aproape identică (vezi trei hărți citate din *Dial. rom.*, p. 154 și, respectiv, Marin 2007, p. 113) și este recunoscut faptul că, cel puțin două (*ʃ* final și imperfectul analitic) se păstrează în anumite arii conservatoare. Pentru cele două cuvinte discutate, credem că *brâncă* se înscrie, alături de *duroare*, între acelea pentru care, așa cum spunea Ov. Densusianu (1938, p. 564), „uzul va ajunge să le determine limitele semantice, să le circumscrie în câteva expresii sau să le izoleze în cutare sau cutare grai, unde abia se mai recunoaște că au avut altădată o circulație largă”. De reținut este

faptul că între ariile purtând amprenta conservatorismului trebuie încadrată și zona central-nordică a Munteniei, unde se mențin și alte particularități (dialectale) arhaice/vechi, cum sunt: formele de perfect simplu și de mai-mult-ca-perfect persoana a 2-a plural în *-(se)(ră)t* (Neagoe 1985, p. 171–172; Marin 1991, p. 55–56), variantele participiale și cele gerunziale în *-ă* (Marin 1991, p. 61–63 și h. 10), cuvinte și sensuri arhaice: *a asupri* „a coplesi, a cuprinde, a năpădi” (Mărgărit 2009, p. 84; DGS, s.v.), *a cruța* „a lua viața, a omori” (DGS, s.v.; Marin 2012).

3.2. În ceea ce privește elementele inovatoare, ele reprezintă exemple de evoluție independentă a unor tendințe apărute în decursul istoriei limbii, nepreluate de româna standard, dar amplificate în arii laterale, îndepărtate între ele din punct de vedere geografic (cf. Marin 2004, p. 178).

3.3. Prin felul în care se îmbină trăsăturile învechite cu inovațiile, caracterizarea lui Sextil Pușcariu referitoare la zona vestică a dacoromânei: „Faptul că găsim inovații și în regiuni cu un caracter arhaic nu trebuie să ne surprindă, dat fiind veșnica evoluție a rostirii pe tot întinsul unei limbi. Rămâne totuși vrednic de atenția noastră faptul că asemenea inovații se prezintă în general cu aceleași arii de răspândire ca formele vechi păstrate în regiunile marginale” (Pușcariu 1959, p. 322) corespunde, într-o măsură oarecare, și situației din graiurile muntenești, cu deosebirea că aici elementul inovator predomină în comparație cu cel conservator.

În încheiere, considerăm că înmulțirea datelor referitoare la trăsăturile arhaice atestate în zonele vechii Țări Românești îndeamnă la reluarea și adâncirea cercetărilor lingvistice (și istorice) asupra acestei părți a Dacoromaniei și, eventual, reconsiderarea ei în raport cu ariile transilvănene.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- AFLR = Arhiva fonogramică a limbii române, aflată la Institutul de Lingvistică „Iorgu Jordan–Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București.
- ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, I, 1964 și urm.
- ALR I = *Atlasul lingvistic român*. Partea I, de Sever Pop, vol. I. *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Muzeul Limbei Române, Cluj, 1938; vol. II. *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, Muzeul Limbei Române–Otto Harrassowitz, Sibiu–Leipzig, 1942.
- ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român*. Partea II, serie nouă, vol. I–VII, București, 1956–1972.
- ALRR–*Sinteză*, vol. II = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*. Volumul II, sub conducerea lui Nicolae Saramandu, de Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Iona Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, București, Editura Academiei Române, 2012.
- ALRR–*Transilvania* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. II, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române, 1997.
- ALRT = *Texte dialectale*. Culese de Emil Petrovici. Suplement la *Atlasul lingvistic român II* (ALR II), Sibiu–Leipzig, 1943.
- Avram 1975 = Mioara Avram, *Despre formele de perfect simplu cu -ră- la singular*, în SCL, XXVI, nr. 1, p. 27–36.
- Bărbuț 1990 = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, Asociația independentă literară, artistică, culturală și editorială „Mileniul III”, 1990.

- Bârlea 1966 = Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1966.
- BL = „Bulletin linguistique”, București–Paris–Copenhague, I–XVI, 1933–1948.
- Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Miche-rechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta, Tankönyvkiadó, 1990.
- Brâncuș 1973 = Grigore Brâncuș, *Graiul din Muntenia (descriere pe baza materialului din volumul Opincaru de Gr. M. Jipescu)*, în LR, XXII, nr. 1, p. 37–44.
- Byck 1939 = J. Byck, *L'accord du verbe avec l'objet*, în BL, VII, 1939, p. 143–144.
- Carabulea 1965 = Elena Carabulea, *Acordul după înțeles și prin atracție în limba română veche*, în LR, XIV, nr. 5, p. 593–609.
- Caragiu 1975 = Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compediu de dialectologie română (nord- și sud-dună-reană)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.
- Călărășu 1987 = Cristina Călărășu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Universitatea din București, 1987.
- Ciașanu et alii 1928 = G. F. Ciașanu, G. Fira, C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi*, cu un glosar, București, Cultura Națională, 1928.
- Ciașanu 1931 = G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, Imprimeria Națională, 1931 (Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare. Seria III. Tom V. Mem. 6; și extras).
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- Densusianu 1931 = Ovid Densusianu, *Limba descântecelor*, II, în GS, V, 1931, p. 125–157.
- Densusianu 1938 = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, tome II. *Le seizième siècle*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1938.
- DGS = Maria Marin (coord.), Ion Ionică, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I. A–C, vol. II. D–O, vol. III. P–Z, București, Editura Academiei Române, 2009, 2010, 2011.
- Dial. rom.* = Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
- Edelstein 1966 = Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate cu a fi și gerunziul verbelor*, în CL, XI, nr. 2, 1966, p. 253–261.
- Faiciuc 1983 = I. Faiciuc, *Note despre răspândirea reflexelor dure și moi ale occlusivelor dentale T, D, N, în graiurile bănățene*, în CL, XXVIII, nr. 2, p. 101–112.
- Frățilă 1979 = Vasile Frățilă, *Note etimologice și lexicale*, în LR, XXVIII, nr. 2, p. 157–161.
- Frâncu 1984 = C. Frâncu, *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în ALIL, XXIX, 1983–1984, p. 23–62.
- Frâncu 2009 = C. Frâncu, *Gramatica limbii române (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009.
- Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei R.S.R., 1975.
- Gheție–Mareș 1974 = Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.S.R., 1974.
- Gheție et alii 1997 = Ion Gheție (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, *Istoria limbii române. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- Graur 1938 = Al. Graur, *Acordul după înțeles*, în „Viața românească”, XXIX, 1937, nr. 11, p. 76–85.
- Gr. rom.* = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în FD, XVII, 1998, p. 69–155 (republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, 2000, p. 42–121).
- GS = „Grai și suflet”. Revista Institutului de Filologie și Folklor, București, I, 1923 și urm.
- Jb = „Jahresbericht des Institut des rumänische Sprache zu Leipzig”, Leipzig, 1892–1922.

- Lexic reg.*, II = *Lexic regional*, vol. II. Redactor-coordonator: Lucreția Mareș, București, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).
- Marin 1985 = Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques le l'indicatif dans les parlers dacorou-mains*, în RRL, XXX, nr. 5, p. 459–468.
- Marin 1991 = Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile muntenești*, în FD, X, p. 45–65.
- Marin 2004 = Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale (I)*, în FD, XXI–XXIII, 2003–2004, p. 81–190.
- Marin 2007 = Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale (II)*, în FD, XXIV–XXVI, 2005–2007, p. 89–164.
- Marin 2010 = Maria Marin, *Câteva observații asupra valorilor conjuncției de în graiurile muntenești*, în *Lucrările celui de-al III-lea Simpozion Internațional de lingvistică*, 20–21 noiembrie 2010, Editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci, Carmen Radu, București, Editura Academiei Române, p. 65–74.
- Marin 2012 = Maria Marin, *A cruța. Argumente în susținerea unei etimologii*, în Ana-Maria Pop (coord.), *In magistri honorem. Vasile Frățilă. 50 de ani de carieră universitară*, Târgu-Mureș, Editura Ardealul, p. 318–324.
- Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române.
- MAT. FOLK = *Materialuri folkloristice*. Culese și publicate sub auspiciile Ministrului Cultelor și Învățământului Public prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Volumul I (*Poesia poporană*, partea I–II) – II, București, 1900.
- Mărgărit 2009 = Iulia Mărgărit, *Vocabularul graiurilor muntenești actuale*, București, Editura Academiei Române.
- NALR–Crișana, vol. II = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, de Ionel Stan, Dorin Urișescu, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2003.
- NALR–Oltenia, vol. I = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, Editura Academiei, București, vol. I, 1967.
- Neagoe 1973 = Victorela Neagoe, *Despre -ră- în formele de perfect simplu și de mai-mult-ca-perfect*, în FD, VIII, p. 129–140.
- Neagoe 1975 = Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile muntenești*, în FD, IX, p. 143–147.
- Neagoe 1985 = Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu și de mai-mult-ca perfect și cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, tomul XXX, A. Lingvistică, p. 171–177.
- Neagoe, Mărgărit 2006 = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale și glosar*, București, Editura Academiei Române.
- Neiescu 1957 = P. Neiescu, *O problemă de fonetică istorică. Originea lui „u final” în limba română*, în CL, II, p. 159–179.
- Papahagi, 1925 = Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1925.
- Pătruț 1978 = Ion Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, Editura Dacia.
- Petrovici 1941 = Emil Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania”, 72, nr. 8, p. 551–558.
- Petrovici 1952 = E. Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III, p. 127–185.
- Petrovici 1960 = E. Petrovici, „Depalatalizarea” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în CL, V, p. 9–22.
- Pușcariu 1921–1922 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului. III. Despre legile fonologice*, în DR, II, p. 19–84.
- Pușcariu, LR, I, II = Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976; II. *Rostirea*, București, [f. ed.,] 1959.
- RRL = „Revue roumaine de linguistique”, București, I, 1965 și urm.

- Rosetti 1947 = Al. Rosetti, *Remarques sur la détente des occlusives roumaines en fin de mot*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhaga–București, Einar Munksgaard–Institutul de Lingvistică română, 1947, p. 228–238.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. Ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Rosetti–Cazacu 1961 = Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, București, Editura Științifică, 1961.
- Rosetti–Cazacu–Onu 1971 = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971.
- Șandru 1936 = D. Șandru, *Anquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest*, IV. *Le Bihor*, în BL, IV, 1936, p. 120–179.
- Șandru 1934 = D. Șandru, *Enquêtes linguistique du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculte des Lettres de Bucarest*, II. *Pays de Motzi*, în BL, II, 1934, p. 201–237.
- Șandru–Brânzeu 1932 = D. Șandru, F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina* [I], II, în GS, V, 1931, p. 300–350; VI, 1932, p. 193–247.
- TDD = Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Nicolae Saramandu, *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, București, 1987.
- TDM I–III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei R.S.R., 1973, 1975, 1987.
- TD Mold., Bucov., I, 1 = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina. Texte dialectale*. Culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bârleanu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- TDR = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei R.P.R., 1961.
- Teiuș 1980 = Sabina Teiuș, *Coordonarea în vorbirea populară românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Teodorescu 1885 = G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culegere de..., București, Tipografia Modernă, 1885.
- Tohăneanu–Bulza 1976 = G. I. Tohăneanu, Th. Bulza, *O seamă de cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla, 1976.
- Urișescu 1987 = Dorin Urișescu, *Sincronie și diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, Timișoara, 1987.
- Vaida 1890 = Vasile Vaida, *Material jargon de dialect sălăgian*, în „Tribuna” (Sibiu), 1890, no. 83 și urm.).
- Vasiliu 1968 = Em. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
- Weigand 1902a = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha*, în Jb, IX, 1902, p. 138–236.
- Weigand 1902b = Gustav Weigand, *Dialekte der Grossen Walachei*, în Jb, IX, 1902, p. 234–324.
- Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului (secolele al XVI-lea–al XVII-lea)*. Partea a II-a. *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul. Condiționalul*, București, Editura Academiei Române, 2007.

**THE OMNIPRESENCE OF SEXTIL PUȘCARIU IN ROMANIAN
DIALECTOLOGY. THE DIALECTAL COMMON FEATURES OF THE
DIALECT VARIETIES FROM MUNTENIA AND CRIȘANA**

(Abstract)

The author analyzes the phonetic, morphological, syntactic and lexical distinctive features that the two dialectal items belonging to the Dacoromanian language spoken in Muntenia and Crișana have in common, whereas the cited regions are two geographic opposites. The discussed distinctive features refer either to ancient and archaic items or to features of uncertain value or to linguistic innovation facts. Because there are still nowadays attestations of archaic facts in the language varieties spoken in Muntenia, our first conclusion leads to the statement that the southcentral region of Muntenia has to be considered as a conservative linguistic area. Our second conclusion consists of the idea that the innovative common features represent adequate examples of the independent evolution known by certain tendencies that occurred during the history of Rumanian: these tendencies were not maintained by the standard level of Rumanian, but they were amplified by the lateral areas of the Dacoromania.

Cuvinte-cheie: *arhaism, arie dialectală, grai, inovație lingvistică, ʃ final.*

Keywords: *archaic facts, dialectal area, dialectal variety, linguistic innovation, the final silent u.*

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan– Alexandru Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, 13
dialectologie@yahoo.com*